

LITERARY VOICES OF THE SHOAH: THE “UNHAPPY CONSCIOUSNESS” OF BENJAMIN FONDANE

Speranța Sofia MILANCOVICI, Associate Professor, PhD, “Vasile Goldis” University of the West, Arad

Abstract: Being a part of a larger project, aiming to follow the signatures of Jewish writers of Romanian origin in different cultural spaces, this study focuses on the case of Benjamin Fondane, one of the most important representatives of this paradigm, whose literary energy infiltrated deeply into his native country's legacy, but in his adoptive country's as well.

Can we talk about this writer in terms of a scission, of an identity drama or a crisis? Once integrated into the French cultural universe, Benjamin Fondane proclaims the death of his Romanian avatar, using the terms of a death certificate. In this context, we propose an analysis of these stages of cultural identification, from fidelity to rejection, from faith to blasphemy.

Aside from the obvious interest of the specialists for the theme at hand, there's a generic objective that is taking shape in the background of the subject, namely one oriented towards the general public's acknowledgment and acceptance of the fact that the contribution of the Jewish intellectuality to the culture of the majority is fundamental - and eliminating any trace of discrimination based on ethnic criteria is and will always be an issue of intellectual hygiene and social elegance.

Keywords: Benjamin Fondane, cultural matrix, identity, alterity, exile

Pornim, în demersul analitic vizându-l pe eseistul, poetul, publicistul, cineastul și filosoful Benjamin Fundoianu / Fondane, de la certitudinea că aclimatizarea acestuia la viața socio-culturală franceză și sincronizarea cu exigențele acesteia nu au reprezentat, pentru tânărul stabilit, în toamna târzie a anului 1923, la Paris, etape prea lungi sau dificile. Deschiderea față de cultura franceză este susținută, dincolo de afirmarea, de către el însuși, a apartenenței sale spirituale la aceasta, („N-am cunoscut literatura franceză, așa cum o pot cunoaște pe cea germană – am trăit-o”¹), de întreaga sa creație care precede strămutarea în noua patrie lingvistică. Sugestia din subtext trimite la faptul că, probabil, nu mai avea ce să „trăiască” în literatura română, idee deloc surprinzătoare pentru cunoscătorii operei celui în cauză.

Chiar la o privire de ansamblu, fără aprofundarea detaliilor integrării sale în spațiul cultural de adopție, se remarcă eleganța și ușurința cu care poetul, gazetarul și eseistul român Benjamin Fundoianu face trecerea înspre Benjamin Fondane, scriitor și filosof de drept al literaturii franceze.

Paul Verlaine, Arthur Rimbaud, Jules de Gaultier, Paul Claudel, Frédéric Amiel, Stéphane Mallarmé, Charles Baudelaire, Henry de Régnier... figuri adesea prezente în textele românești ale lui Benjamin Fundoianu. Personalitatea sa literară s-a construit, pas cu pas, prin lecturi întinse dintr-o sumedenie de autori francezi, așadar re-inventarea de sine pe care o

¹ Benjamin Fundoianu, *Imagini și cărți*, București, Editura Minerva, 1980, p. 26

operează și metamorfozarea lui în Benjamin Fondane, scriitor francez cu acte în regulă, trebuie înțeleasă drept o continuare firească a preocupărilor din prima tinerețe ale scriitorului.

Dar cât de facil este să te naști într-o altă limbă, pe care să ajungi să o mânuiești cu pricepere apropiată de perfecțiunea unui filolog nativ? Benjamin Fundoianu reușește acest riscant salt lingvistic, fapt remarcat și apreciat de exegeții francezi. Ca atare, în mod natural, încercările poetice prind rădăcini în solul francez, iar versurile îi sunt reunite în trei volume. Primul dintre acestea se intitulează *Ulysse*, fiind publicat, în 1933, în ciclul *Les cahiers du journal des poètes*, anterior văzând lumina tiparului, în Franța, doar cine-poemele dedicate lui Armand Pascal și un eseu despre Martin Heidegger.

Urmează, puțin mai târziu, la Bruxelles, volumul *Titanic*, nu însă înainte ca autorul să-și fi dat măsura talentului exegetic și filosofic în *Rimbaud le voyou* și în *La conscience malheureuse*.

În anul 1965, postum, apar versurile *Exodului (Super Flumina Babylonis)*, prin grija lui Claude Sernet și Gaston Puel, cu următoarea dedicație: „Claude Sernet et Gaston Puel, qui ont réalisé l'édition de cet ouvrage, le dédient à la mémoire des poètes et des écrivains français morts, comme Benjamin Fondane, en déportation: Dénise Clairouin, Dominique Corticchiato, Benjamin Crémieux, Robert Desnos, Arlette Humbert-Laroche, Max Jacob.”²

Notăm aici un aspect care transpare din textul dedicației: cultura de adopție nu întârzie să îl cunoască, să îl recunoască și să și-l asume pe Benjamin Fondane drept scriitor francez. În timpul vieții, în neființă, până astăzi.

În prefața volumului, semnată de același Claude Sernet, este notată data nașterii versurilor, elaborate în jurul lui 1934. Acestea rămăseseră, multă vreme, în mare parte inedite, cu excepția câtorva fragmente înaintate de Fondane, spre publicare, revistelor timpului.

În ceea ce privește mențiunea pe care manuscrisul o poartă pe verso, iată explicația editorului însuși: „Pourtant, ceci encore. Benjamin Fondane est mort le lundi 2 octobre 1944 vers la fin de l'après-midi, dans une des chambres à gaz de Birkenau, dépendant du champ de concentration d'Auschwitz. Parti en fumée anonyme, où est-il? Où est-il dans la mémoire de ceux qui l'ont connu, dans l'information de ceux qui vont le découvrir? En recopiant ce poème, dactylographié sur d'étroits feuillets seulement recto, nous en sommes arrivé à l'un qui, en bas, portait la mention: T.S.V.P. – En tournant la page, nous avons eu la bouleversante surprise, l'indicible émotion de lire cette unique ligne griffonnée au verso et à la main:

Ma demeure est hors du camp.

Et cela non plus n'a nullement besoin d'être commenté.”³

Impresia unei premoniții și certa dimensiune vizionară a versurilor, identificabile, de altfel, în ansamblul creației autorului în cauză, ridică problema modului în care, în măsuri variabile, toți creatorii sunt niste profeți, datorită, probabil, sensibilității lor exacerbate care îi transformă în seismografi ai mișcărilor tectonice din subterana socio-culturală a perioadei lor. Fără a fi, structural, un autentic „poet evreu”, Fundoianu/Fondane a fost, simultan, în mod esențial, și poet, și evreu⁴. Astfel, proliferarea doctrinei naziste îl face atent la înrâncenarea de secole a destinului contra poporului său, urmărit de catastrofă.

² Benjamin Fondane, *L'Exode (Super Flumina Babylonis)*, La Société des Imprimeries Maury, f.l., 1965, p. 6

³ Ibidem, p. 10

⁴ Monique Jutrin, *Benjamin Fondane ou le périple d'Ulysse*, Paris, Librairie A.-G. Nizet, 1989, p. 132

Fără doar și poate, trebuie consemnat drept esențial exercițiul de traducător al lui Benjamin Fundoianu. De altfel, înainte chiar de a se înfățișa publicului cititor de literatură ca eseist ori poet, acesta s-a făcut remarcat ca traducător, mai ales din poezia franceză, germană sau idiș: Iacob Groper, Bialik și Moris Rosenfeld, Heine, A. Reisen, Schneyur, Frug etc.

Odată așezat temeinic în spațiul cultural francez, Fondane face cunoscute în limba lui Baudelaire, a lui Mallarmé sau a lui Rimbaud, versuri din creația lui Tudor Arghezi, Ion Vinea, Ion Minulescu, George Bacovia sau Alexandru Philippide. De asemenea, semnează transpunerea în franceză a romanului liderului sionist A.L. Zissu, *Spovedania unui candelabru*, pe care îl și prefățează.

A traduce un text poetic nu este însă o îndeletnicire la îndemâna oricui, nu înseamnă neapărat a imita versificația, ci a realiza aceeași diferență de expresie, aceeași individualizare din limba maternă a textului. În termenii lui Ștefan Augustin Doinaș, „problema care se pune traducătorului de poezie este aceea de a strămuta, peste granițele unei limbi, nu aceeași alcătuire de cuvinte, nu aceeași expresie verbală, ci o expresie verbală capabilă să producă – în cititorul traducerii – aceeași stare poetică pe care a provocat-o structura verbală a originalului în cititorul acesteia.”⁵ Așadar, se produce încărcarea traducătorului cu răspundere creatoare, deoarece acesta nu se rezumă a traduce dintr-o limbă în altă limbă, ci dintr-o poezie într-o altă poezie.

Fondane nu a apărut din neantul literaturii, nu s-a născut scriitor, filosof, cineast francez. El vine, în acest orizont cultural, cu o experiență bine sedimentată, de peste zece ani, perioadă de exercițiu scriitoricesc în cultura română. Pe care, fără doar și poate, a marcat-o decisiv prin eseistica, dar mai ales prin poezia lui care propune un univers particular, cu o forță remarcabilă de a penetra sensibilitatea lirică, fie că vorbim despre textele reunite în *Privești* (cert, volumul cel mai cunoscut al poetului), fie că punem în discuție textele (încă) risipite în gazetele vremii sale.

Și dacă acceptăm drept valid faptul că Fondane nu poate fi disociat de Fundoianu, fiind o continuare organică a acestuia, atât la nivelul existenței biologice, cât și creatoare, suntem obligați să reflectăm la termenii în care se petrece ruptura de limba maternă, percepută, mai mult sau mai puțin violent, dar mereu ca o dramă. „Individul proaspăt ieșit de sub protecția unei limbi în care a iubit și a creat la cote maxime, se vede partajat între două spații care, la un moment dat, se vor apropia atât de mult încât îl vor răni.”⁶, notează Simona Constantinovici în textul său despre identități, referindu-se la Andrei Makine, scriitor a cărui dexteritate lingvistică remarcabilă în franceză îl așează, din acest punct de vedere, în paradigma exilaților porniți în căutarea sinelui pe tărâm parizian, din care face parte și Benjamin Fondane. Dacă Makine vedea Rusia în limba franceză, cu o sfâșiere simultan dureroasă și exaltantă, Fondane vede România prin ochianul întors al experienței pariziene și, de la distanța unei alte lumi, se lasă la rândul său sfâșiat între fidelitate și respingere, între credință și blasfemie.

Situația lui este cu atât mai complexă și, am spune, complicată cu cât dualismul lingvistic și cultural se grefează pe evreitate. Apartenența la aceasta nu apare, ca temă predilectă, în creația fondaniană, însă, cu precădere în ultima etapă, ideea rătăcirii, tema

⁵ Doinaș, Ștefan-Augustin, *Orfeu și tentația realului*, editura Eminescu, [București], [1974], p. 260

⁶ Simona Constantinovici, *Identități pierdute, identități regăsite pe calea plurilingvistului*, în „Studii de știință și cultură”, anul VI, nr. 1 (20), martie 2010, p. 80

emigrantului (mai ales după voiajele argentiniene), a deșădăcinării și a imposibilei întoarceri (pentru că nu mai există unde) apar obsesiv.

Precoce, atât ca poet, cât și ca publicist, Fundoianu a debutat de foarte tânăr, în 1914. Într-o prefață⁷ a *Priveliștilor* este consemnată o mărturie a lui Benjamin Fundoianu, dintr-o scrisoare datată aprilie 1928, trimisă, de la Paris, lui Tudor Arghezi și conform acesteia, debutul lui ca poet se regăsește în paginile „Cronicii”. Dar aceasta a apărut între anii 1915-1916, în vreme ce poezia *Vin norii ca clipe*, semnată Fundoianu, apare cu un an mai devreme, în revista-interfață a simbolismului românesc, „Vieața nouă”, iar sonetul *Dorm florile* și poezia *Idilă* apar tot în 1914, în publicația simbolistă „Valuri”.

Sașa Pană⁸, identifică și sonetul *Eva*, în „Revista noastră” a Constanței Hodoș. Concomitent, în „Opinia”, la rubrica lui Rodion (A. Steuerman) apare o poezie intitulată *Testament*, nesemnată, dar despre care jurnalistul care o reproduce consemnează faptul că îi aparține unui elev de liceu care, notează Remus Zăstroiu, este aproape cert Benjamin Fundoianu.⁹

În *Faux traité d'esthétique*, Fondane notează că, de fapt, ar fi început să scrie la vârsta de opt ani, arătându-se foarte uimit că există pe fața pământului oameni care nu scriu: „Ce n'est pas d'écrire des poèmes qui me semble devoir constituer l'exception. Cela devrait être chez l'homme, son état naturel.”¹⁰

Cât privește lectura, deja, la vârsta adolescenței, Benjamin Fundoianu pare să fi citit totul. Ignorând exigențele școlare (fapt care va determina, se știe, și o repetenție în primul an al studiilor liceale), tânărul scrie, citește literatura engleză și germană, „trăiește” literatura franceză, traduce din germană, apoi din franceză. Scrie teatru, colaborează la reviste de avangardă, deși adeziunea lui la acest curent este discutabilă.

Care a fost însă motivul care a determinat ruperea bruscă și ireversibilă de cultura matrice? De ce a decis Fundoianu să se dezică de avatarul său român în termenii unui act de deces și să pornească o luptă îndrăznească de atestare a puterii sale de a scrie, prin confruntare cu valorile de referință ale Parisului anilor premergători celei de a doua conflagrații mondiale? Și mai ales, când a încetat el să scrie în limba română și a început să publice în franceză?

Pentru a încerca un răspuns la aceste întrebări absolut necesare pentru creionarea peisajului literar încheșat de cei doi scriitori uniți într-unul singur, aducem în discuție un text-cheie, credem, în economia subiectului: prefața mult discutată a volumului *Priveliști - Câteva cuvinte pădurețe*- care, deși, așa cum notam anterior, este fără dubiu cea mai cunoscută (și, am spune, rezistentă) parte a creației sale românești, apare odată ce autorul său este, de o bună bucată de vreme, plecat din țară și din limbă. În 1930, atunci când poemele scrise între 1917-1923 sunt selectate riguros și reunite în volum, Ion Minulescu sprijină demersul lui Benjamin Fondane și se îngrijește, alături de acesta, de opera, oarecum postumă, a lui Benjamin Fundoianu.

⁷ D. Petrescu, prefață la volumul B. Fundoianu, *Poezii*, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. VII

⁸ Apud Victor Stoleru, *B. Fundoianu, Benjamin Fondane*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 2000, p. 9

⁹ Apud Remus Zăstroiu, *Les Cahiers d'un „inactuel”: B. Fundoianu journaliste*, „Cahiers Benjamin Fondane”, 2003, 6, p. 3

¹⁰ Benjamin Fondane, *Faux traité d'esthétique*, Paris, Editions Plasma, 1980, p. 112

Este necesară să semnalăm ecoul pe care prefetele semnate de el reușesc să îl stârneasă printre cititorii mai mult sau mai puțin profesioniști în ale literaturii. În acest sens, cea a volumului *Imagini și cărți din Franța* este relevantă din cel puțin trei puncte de vedere: deschiderea precoce a lui Benjamin Fundoianu pentru cultura franceză, ideile îndrăznețe pe care le avansează și, nu în ultimul rând, ecourile acestor idei. Odată cu lansarea tezei privind statutul colonial al culturii române și incapacitatea acesteia de a avea vreun aport la cultura generală a umanității, reacțiile nu au întârziat să apară. Dintre acestea, cea a lui E. Lovinescu este, poate, cea mai semnificativă, cu atât mai mult cu cât Fundoianu i-a fost, o vreme, discipol¹¹. Totuși, criticul notează și calitatea exemplară a scrisului său: „Sub nume diferite adaptate condițiilor locului, Wechsler, Fundoianu sau Fondane, se ascunde același exemplar al unei rase de admirabilă unitate spirituală... Inteligent, aproape ca toți cei ai rasei sale, cu facultăți apreciabile de asimilare... spirit european...”¹²

Revenind la prefața *Priveștiștilor*, dacă este să îi dăm crezare autorului, aceasta trimite la un volum care „aparține unui poet mort, în vârstă de 24 de ani, prin anul 1923. De atunci, urma lui se pierde pe continent. Cei care l-au deslușit undeva, într-un «studio» de cinema sau în biroul unei societăți de asigurare, au întâlnit un om rece și insensibil pentru o activitate care-i era atribuită și niciun fel de lacrimă în privire pentru un trecut în care cheltuisese energia unei semnificații.”¹³

Benjamin Fondane pare să se despartă pentru totdeauna de poezie. Dacă, într-o etapă anterioară, autorul proclamă nevoia vitală de poezie a lumii contemporane, prefața *Priveștiștilor* ni-l relevă drept dezamăgit de aceasta, considerată incapabilă de a da un răspuns marilor probleme și întrebări existențiale. Ba mai mult, vorbim despre o despărțire abruptă de literatură în ansamblul ei, nu doar de cea română.

În aceeași prefață, Fondane notează că nu ar fi scris niciun singur vers în primii săi ani parizieni. Despărțirea de poezie este urmarea unei deziluzii substanțiale, decurgând, firesc, dintr-o pasiune devoratoare pentru aceasta și o încredere oarbă în capacitatea ei de a transfigura lumea: „Poezie! Câtă nădejde am pus în tine; câtă certitudine oarbă, cât mesianism! Am crezut că în adevăr poți libera și răspunde acolo unde metafizica și morala și-au tras de multă vreme obloanele! Te credeam singura metodă valabilă de cunoaștere, singura rațiune a ființei de a persevera în ființă.”¹⁴

„Mort? Nu, asasinat după toate regulile artei, după o lungă uremie morală, în care voința lui de a săvârși și voința lui de a fi s-au luat în luptă crâncenă, desfrunzindu-se una pe alta de pene, de sânge, ca în faimoasele bătălii de cocoși, în Flandra. Celui căzut, cu gura în țărână, i-am supraviețuit eu. Nu-i încă momentul să hotărâsc dacă eu sunt mortul, sau dacă eu asasinul”¹⁵ – iată dovada faptului că, dincolo de acest exil voluntar nu se află valul vremurilor, nici hazardul momentului, ci o pornire lăuntrică spre metamorfozare.

¹¹ A se vedea și Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, Chișinău, Editura Litera, 1998

¹² Eugen Lovinescu, *Psihologia domnului B. Fundoianu*, [în] *Benjamin Fundoianu. Strigăt întru eternitate*. Investigație documentară, alcătuire și îngrijire editorială: Geo Șerban, „Caiet cultural” (2), editat de „Realitatea evreiască”, [București], [1998], p. 32-33

¹³ Benjamin Fundoianu, *Poezii*. Ediție, note și variante de Paul Daniel și G. Zarafu, studiu introductiv de Mircea Martin, postfață de Paul Daniel, București, Editura Minerva, 1978, p. 5

¹⁴ *Ibidem*, p. 7

¹⁵ *Ibidem*, p. 5

Menirea poeziei este, inițial, considerată drept cea mai înaltă cu putință, pentru ca mai apoi căderea în luciditatea crudă să îl încredințeze pe poet de zădărnicia poemului, care, în absența capacității de a transcende contingentul și a anulării funcției metafizice, se golește de sens. Ca urmare, este inevitabilă căderea în negativism absolut, echivalând cu afirmarea conștientizării anulării propriei forțe de a crea: „... Frumosul nu era mai puțin mincinos ca Adevărul și ca Binele, ca Progresul și Civilizația ... Am înțeles, brusc, că paradisul meu pământean, cu boi, cu belșug, cu balegi era o minciună, și minciună poemul oriunde ar fi fost. Minciună Hugo, Goethe! Minciună serafică Eminescu!”¹⁶

Prefața unicului volum românesc de versuri a lui B. Fundoianu a fost scrisă în 1929. Versurile din volum, până în 1923. Apariția celor *Câteva cuvinte pădurețe* în fruntea *Priveștiilor* ar putea implica analiza lor ca un tot unitar, perspectivă cel puțin discutabilă, având în vedere decalajul în timp. Poate că acesta ar putea fi și el ignorat, dacă nu ar fi însoțit și de un decalaj de concepție și viziune. Doar acceptând existența acestuia din urmă se poate explica dezicerea autorului de propria poezie, care îi apare ca un mecanism sieși străin, în care nu ar mai avea dreptul, în virtutea unei despărțiri certe, să se mai amestece. „Ar fi trebuit s-o ard sau cel puțin s-o las intactă, să nu amestec mâna mea de astăzi într-un mecanism mie străin. Dacă totuși, pe ici pe colo, am reparat un vers, o strofă, dintr-o poruncă morală de meșteșugar onest, care nu poate arunca în piață un ceasornic care nu umblă, mare a fost efortul meu de-a reface lucrul cu memoria, cu vechiul model de față, fără să vreau prea mult să molipsesc o stare sufletească precisă, cu alta mobilă, morbidă, cu care n-are nimic de împărțit”.¹⁷

Fundoianu nu este singular în gestul de a-și repudia propria producție lirică. Cu titlu de exemplu, semnalăm faptul că, în literatura română, Tudor Arghezi își contestă ciclul *Agate negre* iar Ion Barbu își reneagă perioada parnasiană.

Din perspectiva propriilor mărturisiri, prefața poate apărea ca document atât al modului în care Benjamin Fondane se raportează la Benjamin Fundoianu, cât și al despărțirii oficiale a celor doi.

În mod firesc, se naște întrebarea: De ce poetul își publică vechea poezie, din moment ce o repudiază? Monique Jutrin, exeget pasionat și de cursă lungă al operei lui Fondane, consideră gestul drept unul simbolic, similar așezării unei pietre pe mormântul de tinerețe al poetului. Înainte de a porni pe un drum spre altceva, acesta se detașează de tot ceea ce a prețuit cândva.¹⁸

Că Fondane nu se mai recunoaște în producțiile poetice ale lui Fundoianu e cert. Din acest punct de vedere, prefața la *Privești* poate fi privită mai degrabă ca una a operei franceze în devenire, dar și ca o dovadă a faptului că între cei doi scriitori coexistând într-unul singur există aspecte indubitabile de continuitate.

Dar ce scrie, între timp, Benjamin Fondane? După dificila perioadă de acomodare cu noul climat socio-cultural, acesta se pliază cu relativă ușurință pe noua matrice de creație și devine, rapid, un actor esențial pe scena literară, filosofică și cinematografică franceză.

Chiar și după voluntarul exil în Franța, Fondane publică în paginile revistelor avangardiste din țară: „Contemporanul” lui Ion Vinea și Marcel Iancu „Unu”, avându-l ca

¹⁶ *Ibidem*, p. 7

¹⁷ *Ibidem*, p. 9

¹⁸ Monique Jutrin, *op. cit.*, p. 43

director pe Sașa Pană sau „Integral”, din a cărei redacție românească făceau parte Ilarie Voronca, Ion Călugăru, F. Brunea-Fox și M. H. Maxy.

Mai mult, începând cu numărul al nouălea, revista are o redacție și la Paris, condusă de Benjamin Fondane și Mattis Teutsch. Totuși, în perioada de maximă efervescență a publicației „Unu”, B. Fundoianu era deja scriitor și gânditor francez cu acte în regulă, iar colaborările sale în țară erau relativ sporadice.

În ceea ce privește colaborarea lui Benjamin Fondane la publicații franceze, aceasta se dovedește relevantă mai ales datorită ușurinței cu care materialele semnate de el își găsesc loc în paginile unora dintre cele mai prestigioase reviste culturale ale timpului: „Bifur”, „Bouteille à la mer”, „Cahiers de l’Etoile”, „Cahiers jaunes”, „Cahiers juifs”, „Cahiers du Sud”, „Europe”, „Poésie”, „Revue Argentine”, „Discontinuité”, „Commerce”, „Raison d’être”, „14 rue du Dragon”, „Cahier bleu”, „Cahiers du Sud”, „Chantiers”, „Le phare de Neuilly”, „L’intransigent”, „Delta”, „Messages”, „Volontaires”, „Fontaine”, „Revue philosophique de la France et de l’étranger”, „Messages”, „Les Lettres Françaises”, „Domaine français” și „Poésie 44”.

Întrebările pe care Fondane nu încetează a și le adresa despre fenomenul avangardist își găsesc forma cea mai complexă în eseul de mare amploare, *Faux traité d’esthétique*, subintitulat *Essai sur la crise de la réalité*, apărut la prestigioasa editură Danoël et Steele și dedicat, cu precădere, aspectelor legate de suprarealism. Critica la adresa acestei mișcări se intensifică și trebuie pusă în relație cu un eveniment care a marcat o cotitură în biografia intelectuală a lui Benjamin Fondane: este vorba despre întâlnirea cu Lev Șestov, filosoful existențialist al cărui discipol va rămâne toată viața.

Interesant de discutat este și modul în care Benjamin Fondane revine la poezie. Așa cum reiese din prefața volumului *Priveliști*, poetul trăiește, pe rând, exaltarea în fața nevoii vitale de poezie a omenirii, drama dezamăgirii în fața neputinței acesteia și, finalmente, sentimentul spectaculos al izbucnirii artezienei poetice din străfundurile propriei ființe. E momentul redescoperirii menirii sale ca poet, momentul identificării Dumnezeu – Poezie. Călătoria în America de Sud reînvie în ființa poetului apetitul de a scrie versuri, călătoria și, probabil idila pe care o trăiește la bordul vasului transatlantic convertindu-se liric în texte de o reală prospețime și de o surprinzătoare intensitate a trăirii.

Temele predilecte ale liricii acestei etape sunt exodul, naufragiul, neantul, sugerate, de altfel, de chiar titlurile volumelor. Întreaga lirică franceză a lui Fundoianu transmite o zbatere interioară și o valență premonitorie înfiorătoare.

Mesajul poeziilor din *Ulysse* este, fără îndoială, cel al blestemului unei rătăcirii veșnice, în căutarea zadarnică a unui răspuns, a unei certitudini care se refuză în permanență. E culpa eternă a poporului osândit să colinde drumurile lumii, fără odihnă, frământat de întrebări amare și fără soluție. Se observă faptul că odiseea în variantă fondaniană readuce în scenă legenda evreului rătăcitor, cu atât mai mult cu cât, într-o perioadă, poetul împrumută chiar, ca pseudonim literar, numele de Isaac Laquedem, evreu pribeag care apare sub acest apelativ în operele mai multor scriitori ai secolului al XIX-lea: Alexandre Dumas, Eugène Sue, Edgar Quinet...

Nu este vorba despre o literatură de călătorie, ci de o perspectivă existențialistă asupra metropolelor care ar trebui să ascundă un mult căutat pământ al făgăduinței, însă nu sunt decât miraje.

Volumul *Titanic*, apare în prag de război mondial. Inevitabil, textul este marcat de context. Poetul se întreabă asupra rosturilor existenței în degradingolada generală, văzând în iminentul război catastrofa omenirii întregi. În cazul acestui volum, influența șestoviană este mai evidentă, textele fiind însuflețite de un elan spre răscoală, spre revoltă existențială.

În ceea ce privește *Exodul (Super Flumina Babylonis)*, acesta este un soi de epopee a poporului evreu, dar și strigătul unui om în pustie, al unui suflet revoltat de crimele războiului. Altfel spus, *La Râul Babilonului* e un atac deschis la adresa fascismului și, de altfel, a oricărei forme de totalitarism și subjugare a spiritului uman.

Prefața în proză, care deschide *Exodul*, este testamentul poetic analog, în ordin filosofic, lucrării *Le Lundi Existentiel et le Dimanche de l'Histoire*. Este un mod de a vorbi de la suflet la suflet, o pledoarie pentru Om, ca valoare supremă, iar marile întrebări existențialiste care o străbat converg în punctul conștientizării că, în universul care ne-a fost destinat, Dumnezeu nu mai răspunde.

Singura cale rămâne revolta. Iar aceasta înseamnă, paradoxal, speranță, neucisă de limitele pe care rațiunea încearcă să i le impună. Lirica lui Fondane e dovada că se poate cânta în nenorocire, tocmai pentru a afirma, iar și iar, dreptul subiectivității umane și al metafizicului într-o lume mult prea obiectivă și fizică.

Fondane va găsi, din perspectiva întâlnirii spirituale cu Lev Șestov, o nouă cale de apropiere de creația lui Rimbaud. Aceasta își va găsi forma finală într-unul dintre eseurile de amploare și printre cele mai originale din bibliografia vizându-l pe poet: *Rimbaud le voyou* (1933).

Lăsat neterminat și publicat postum (1947), cu o prefață de Jean Cassou (care l-a numit „carte supremă”¹⁹), eseu dedicat lui Charles Baudelaire vine să continue ideile expuse în *Faux Traité d'esthétique* și în *Rimbaud le voyou*. De asemenea, trebuie precizat că opera baudelaireană a fost în mod constant ținta preocupărilor interpretative ale lui Fundoianu, încă din perioada primelor sale încercări literare.

Eseistul identifică, drept coordonate pregnante ale liricii lui Baudelaire, angoasa și plictisul. Într-o lume care nu îi mai oferă nici o posibilitate de a-și vindeca sufletul, (se adresase Poeziei, Iubirii, Orașului și Semenilor, apoi „Paradisurilor artificiale” și Viciului) poetul se întoarce finalmente spre revoltă, invocându-l pe Satan. Însă, remarcă Fondane, Infernul lui Baudelaire există pentru a atesta divinul: „C'est toujours l'enfer, bien entendu, mais c'est l'enfer, pas le néant! C'est la douleur, mais pas la mort!”²⁰. Concluzia se lasă citită printre rânduri, dar autorul o și enunță, pentru a o întări: „Ce n'est que dans l'enfer que Baudelaire sent encore la présence de Dieu.”²¹

Alături de numeroasele eseuri care au văzut lumina tiparului în diverse publicații mai mult sau mai puțin consacrate din Franța, Belgia sau chiar Argentina, lucrările ce l-au impus definitiv pe Benjamin Fondane ca filosof existențialist, în linie șestoviană, sunt *La conscience malheureuse* și *Le Lundi existentiel et le Dimanche de l'Histoire*. Acest din urmă text fondanian este totodată și testamentul său filosofic.

¹⁹ Apud Ovid S. Crohmălniceanu, *Evreii în mișcarea de avangardă românească*, București, Editura Hasefer, 2001, p. 86

²⁰ Benjamin Fondane, *Baudelaire et l'expérience du gouffre*, Paris, Editions Seghers, 1971, p. 103, apud Olivier Salazar-Ferrer, *Benjamin Fondane*, Paris, Editura Oxus, 2004, p.222

²¹ *Ibidem*, p. 224

De asemenea, în anul 1998, la Paris, apare o lucrare care rămăsese, până la acea dată, inedită: *L'Être et la connaissance. Essai sur Lupasco*, reeditată în anul 2000, și în limba română.

Conștiința nefericită este un eseu-umbrelă, reunind de fapt o întreagă serie de abordări mai mult sau mai puțin critice, ale unor filosofi contemporani: *Nietzsche și „suprema cruzime”*, *Gide „pe urmele lui Montaigne”*, *Edmund Husserl și Oul lui Columb al realului*, *Bergson, Freud și Zeii*, *Martin Heidegger pe urmele lui Kierkegaard și Dostoievski*, *Sören Kierkegaard și categoria secretului*, *Șestov, Kierkegaard și șarpele*, *Lev Șestov, martor al acuzării*. Aceste eseuri au apărut, între anii 1929-1935, în revistele franceze ale timpului, având un caracter polemic și suficient de ofensiv (atitudine cu care, de altfel, autorul ne-a obișnuit, de pe vremea când semna, încă, Fundoianu) împotriva unor nume marcante ale gândirii filosofice din acea vreme: Bergson, Gide, Freud, Husserl...

Încă din tinerețea sa biologică și creativă, Benjamin Fundoianu s-a arătat atras de artele scenice. În Franța, Benjamin Fondane focalizează lumea cinematografului, lansându-se chiar în lumea artistică franceză prin volumul de cine-poeme apărut în 1928.

În anul 1930, este angajat ca scenarist la renumitele studiouri Paramount, ceea ce amplifică proiectele sale în ceea ce privește filmul mut și cel vorbit. Deși a scris, după cum el însuși mărturisește, peste o sută de scenarii la comandă, ceea ce nu corespundea concepției sale despre lumea filmului, tânărul cineast nu își abandonează visul. În anul 1933, acesta prinde contur real: realizatorul Dimitri Kirsanoff demarează realizarea filmului *Rapt*, după un roman intitulat *La Séparation des races* scris de elvețianul Charles Ferdinand Ramuz. Tânărul Fondane ar fi dorit ca aventura acestui film să îi consolideze cariera cinematografică.

Prin medierea Victoriei Ocampo, Fondane pleacă în Argentina pentru a doua oară în 1936, iar, de această dată, va rămâne acolo o jumătate de an. Împreună cu frații Aguilar (Paco, Pepe, Ezequiel și Elisa) și producătorul Miguel Machinandiarena, acesta realizează filmul *Tararira*, un musical cu accente comice și cu iz dadaist. Titlul ales este sugestiv în sensul de interpretare prin grila dadaistă, având în vedere sensul propriu al termenului: nume popular al speciei de pește *hoplias malabaricus*, posibil de găsit în apele Americii de Sud, cu precădere în Argentina.

Până în pragul arestării sale, ba chiar și după aceea, Fondane și-a continuat preocupările literare și filosofice. A revenit asupra textelor anterioare, a muncit enorm la cele noi. A lăsat instrucțiuni precise pentru îngrijirea operei sale, îmbărbătându-și, din teroarea Holocaustului, soția și mama. Scriitor prin vocație, nici măcar iminența pericolului antisemit, apoi cea a morții nu îl despart de cărțile și de textele sale.

Putem formula fără rețineri o certitudine: creația lui Benjamin Fondane nu poate fi analizată de profundis fără cea a lui Benjamin Fundoianu. Sintagmele atât de specific fundoniene, transpuse în limba franceză, nu își pierd nici noutatea, nici ineditul, nici inconfundabila savoare. Satul *Priveliștilor* e prezent în substanța lirică franceză, la fel cum e prezent țăranul român cu cămașa lui brodată, sau vacile tâmpo și domoale, mesagere ale unui suflu vital din străfundul firii.

Tot atât de cert e faptul că poetica lui Benjamin Fundoianu/Fondane, cu multiplele ei fațete și cu deschiderea spre tot ceea ce înseamnă înnoire în planul creației, păstrează calea unui modernism în sensul echilibrat al termenului, fără derapări majore înspre curente

extremiste sau spre o tradiție iremediabil depășită. Însă fondul său marcat incontestabil de zbateri lăuntrice l-a făcut mai receptiv în privința expresionismului și a existențialismului.

Analiza operei lui Fundoianu/Fondane în ansamblu ei este relevantă pentru peisajul literar românesc, dar în egală măsură francez și european din mai multe perspective: cultura română nu îi poate neglija aportul, cea franceză de asemena. Pe de altă parte, potențialitățile care au murit în nebunia nazistă vorbesc despre solul fertil al culturii formatoare, tot atât de răspicat precum creația însăși.

Nu în ultimul rând, cu mult înainte ca puterea administrativă să construiască autostrăzi, cultura le-a trasat adânc de-a lungul continentului. De la Iași la Paris, din locul de tangență al Imperiului Habsburgic, Otoman și Țarist, până în epicentrul francez al culturii, valorile au circulat liber și s-au confruntat cu eleganță, atestându-și printr-o serioasă competiție, fundamentul solid.

Apărând libertatea ființei și autonomia artei, la peste un secol de la nașterea și la, azi-măine, 70 de ani de la trecerea în cenușă, poetul, scriitorul, cineastul, eseistul evreu de expresie româno-franceză ne provoacă, ne somează și ne pune în gardă, de dincolo de moarte: „La judecata din urmă, poezia singură va judeca pe om.”²²

Bibliografie

- Constantinovici, Simona, *Identități pierdute, identități regăsite pe calea plurilingvismului*, în „Studii de știință și cultură”, anul VI, nr. 1 (20), martie 2010, p. 80-85
- Crohmălniceanu, Ovid S., *Evreii în mișcarea de avangardă românească*, București, Editura Hasefer, 2001
- Doinaș, Ștefan-Augustin, *Orfeu și tentația realului*, București, Eminescu, [1974]
- Fundoianu, Benjamin, *Poezii*. Ediție, note și variante de Paul Daniel și G. Zarafu, studiu introductiv de Mircea Martin, postfață de Paul Daniel, București, Editura Minerva, 1978
- Fundoianu, Benjamin, *Imagini și cărți*, București, Editura Minerva, 1980
- Fondane, Benjamin, *L'Exode (Super Flumina Babylonis)*, La Société des Imprimeries Maury, f.l., 1965
- Fondane, Benjamin, *Baudelaire et l'expérience du gouffre*, Paris, Editions Seghers, 1971
- Fondane, Benjamin, *Faux traité d'esthétique*, Paris, Editions Plasma, 1980
- Jutrin, Monique, *Benjamin Fondane ou le périple d'Ulysse*, Paris, Librairie A.-G. Nizet, 1989
- Lovinescu, Eugen, *Istoria literaturii române contemporane*, Chișinău, Editura Litera, 1998
- Lovinescu, Eugen, *Psihologia domnului B. Fundoianu*, [în] *Benjamin Fundoianu. Strigăt întru eternitate*. Investigație documentară, alcătuire și îngrijire editorială: Geo Șerban, „Caiet cultural” (2), editat de „Realitatea evreiască”, [București], [1998], p. 32-33
- Petrescu, Deliu, prefață la B. Fundoianu, *Poezii*, București, Editura pentru Literatură, 1965
- Salazar-Ferrer, Olivier, *Benjamin Fondane*, Paris, Editura Oxus, 2004
- Stoleru, Victor, *B. Fundoianu, Benjamin Fondane*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 2000
- Zăstroiu, Remus, *Les Cahiers d'un „inactuel”: B. Fundoianu journaliste*, „Cahiers Benjamin Fondane”, 2003, 6, p. 3-7

²² B. Fundoianu, *Poezii*, București, Editura Minerva, 1978, p.10